

ЛИТЕРАТУРА

1. Коваленко Н.И История возникновения и развитие афроамериканского диалекта – Россия, Новосибирск, Государственный Педагогический Университет.
2. А. Вознюк Эбоникс как афроамериканский вариант английского языка – Россия, Иркутск, Иркутский государственный технический университет.
3. И.Н. Рубцов Афро-американский социоэтнический диалект и его социолингвистический статус - Вестник Ставропольского государственного университета 56/2008
4. Baugh J. Out of the Mouth of Slaves: African American Language and Education Malpractice. Austin: University of Texas Press, 1999.
5. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
6. C. Baugh, T. Cable History of The English Language. – UK: Routledge; 5 edition, 2002. – 464с.
7. Резник Р.В., Сорокина Т.С. A History of The English Language. История английского языка - М.: Флинта, Наука, 2001. – 496 с.
8. Швейцер. А.Д Социальная дифференциация английского языка в США. М.: Наука, 1983.

УДК 811.93:006.72

*Дерба С.М.
(Київ, Україна)*

ДЕРИВАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ТЕРМІНІВ

Дана стаття присвячена актуальним проблемам сучасної української термінології. А саме – джерелам формування термінів лексикології та принципам їх деривації. Розглянуто приклади зовнішнього і внутрішнього словотворення термінів лексикології.

Ключові слова: *термінологія, деривація, форма терміну, дефініція терміну.*

Данная статья посвящена актуальным проблемам современной украинской терминологии. А именно, - источникам формирования терминов лексикологии и принципам их деривации. Рассмотрены примеры внешнего и внутреннего словообразования терминов лексикологии.

Ключевые слова: *терминология, деривация, форма термина, дефиниция термина.*

The article deals with actual problems in the field of modern Ukrainian terminology, namely, sources of lexicology terms formation and principles of their derivation. Examples of the inner and external word-formation of lexicology terms were analyzed.

Key words: *terminology, derivation, term form, term definition.*

Для сучасного термінознавства й термінографії важливим є теоретичне осмислення системних відношень між термінами, зокрема в лінгвістичній термінології. З'ясування особливостей системної організації української лінгвістичної термінології, семантичних відношень між її одиницями має велике значення для виявлення законів семантичного розвитку терміносистем, для подальшого впорядкування і стандартизації цього шару української наукової термінології.

Для вивчення деривації у термінології нами обрано велику за кількістю термінів українську лінгвістичну термінологію з лексикології. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю: а) уточнення деяких теоретичних положень українського термінознавства; б) узагальнення аналізу деривації українських лінгвістичних термінів лексикології на великому фактичному матеріалі. В українському мовознавстві відсутнє узагальнене комплексне дослідження деривації української лінгвістичної термінології.

Об'єктом вивчення є українські лінгвістичні терміни лексикології, засвідчені у словниках та підручниках для вищих навчальних закладів. З'ясування особливостей деривації лінгвістичних термінів становить предмет дослідження. Для аналізу відібрано більше ста термінів, з їхніми дефініціями, поданих у сфері фіксації: термінологічних словниках, виданих у 90-і роки ХХ ст. – на початку ХХІ ст. Залучено також й підручники з лексикології для студентів вищих навчальних закладів.

Більшість сучасних учених наголошує, що термін менше залежить від контексту, ніж звичайне слово, тому одиниці спеціальної лексики найкраще вивчати саме за словниками, що містять термінологічні дефініції: “Будь-який тлумачний словник – це вид гранично спресованого семантичного опису... Відбиваючи через терміни систему наукових понять, словник є засобом експлікації лексики мови науки... і тим самим засобом зв'язку між філософським та лінгвістичним розумінням мови науки” [1: 51]. Певна обмеженість дослідження семантичних відношень лише на матеріалі словників, а також деяка невідповідність словникової кодифікації мовній нормі не завадять, на нашу думку, повноцінності такого дослідження, оскільки лексикографічні праці досить повно відбивають реальний стан термінології на конкретному етапі її розвитку.

Метою роботи є з'ясування особливостей деривації української лінгвістичної термінології у галузі лексикології, яка є складовою частиною лексичної системи української мови. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких основних завдань: 1. Виділити науково-технічні терміни серед суміжних з ними номінацій спеціальної лексики. 2. Уточнити певні теоретичні положення термінознавства. 3. Подати всебічну характеристику українських лінгвістичних термінів у галузі лексикології. 4. З'ясувати особливості деривації української лінгвістичної термінології лексикології. Наука новизна роботи полягає в тому, що в ній: 1) уточнено деякі загальнолінгвістичні поняття; 2) уперше в умовознавстві досліджено деривацію українських лінгвістичних термінів (лексикології).

Дане дослідження має практичне значення, оскільки його результати можуть бути використані в лексикографічній роботі (під час укладання термінологічних словників і програм комп'ютерного перекладу української лінгвістичної термінології), у навчальному процесі (під час розроблення й викладання курсів із лексикології сучасної української літературної мови, спецкурсів і спецсеминарів, присвячених проблемам культури мови, у курсі термінознавства, а також у спецкурсах для фахівців філологічного профілю). Ви-

словлені в роботі узагальнення, спостереження й рекомендації будуть корисними для подальшого внормування української наукової термінології на сучасному етапі, систематизації фактів сучасної лексикографії, що сприятиме її подальшому вдосконаленню.

Українські і зарубіжні вчені іноді розуміють терміни як особливі слова, що протиставляються загальноживаним лексемам семантичною і граматичною структурою. Проте переважна більшість сучасних дослідників визнає загальномовну природу термінологічних одиниць на тій підставі, що, по-перше, у плані вираження терміни-слова нічим якісно не різняться від слів загальноживаної мови, оскільки акцентологічно, фонетично, структурно-граматично оформлені і реалізують синтагматичні зв'язки у складі словосполучення та речення за законами конкретної мови. По-друге, вони цілісно виділяються та вільно відтворюються в мовленні. По-третє, їм, як і всім словам (за винятком службових), властива номінативна функція, хоч називають вони, на відміну від загальноживаних слів, не побутові поняття, предмети та явища, а наукові поняття спеціальної галузі знання. У зв'язку із цим досить поширеною серед українських та зарубіжних мовознавців є думка, що терміни – це слова в особливій функції. Ми приєднуємося до тих учених, хто визнає термінологію функціональним різновидом загальнолітературної лексики. Таким чином, термін є членом терміносистеми й одиницею загальномовної системи, тому він функціонує за законами обох цих систем: це одиниця мовного та професійно-наукового знання, оскільки акумулює загальномовну і спеціальну інформацію, у цьому – двоєдина сутність терміна. Зазначимо, що як терміни в українській лінгвістичній термінології використовуються спеціалізовані загальноживані слова, тобто слова в особливій функції (*істота, поняття*), і мовні одиниці, створені або запозичені спеціально для цієї галузі знання (*публіцистичний стиль, авторські неологізми, арготизми, синекдоха, синоніміка та ін.*). За нашими спостереженнями, в українській лінгвістичній термінології (лексикології) домінують специфічні мовні одиниці (90%). Виявивши неоднорідність складу цієї термінології і вважаючи за недоцільне протиставляти термін і загальноживане слово, можемо стверджувати, що раціональніше в кожному окремому випадку встановлювати ступінь термінологічності словесного знака (за специфікою семантики, за належністю його до певної системи знаків тощо).

У 70-ті роки ХХ ст. у германомовних країнах Європи виник термін мова для спеціальних цілей. Зазначаючи значні фонологічні, орфографічні, лексичні розходження, здавалося б, єдиної німецької мови на території Австрії, Бельгії, НДР, Швейцарії, дослідники, що працювали в галузі термінології, поставили питання про необхідність збереження єдиної німецької мови хоча б у галузі спеціальних знань. Так склалось поняття «мова для спеціальних цілей». Це поняття близьке до нашого підмови, оскільки основою будь-якої мови для спеціальних цілей є спеціальна лексика. Тобто, мову для спеціальних цілей можна вважати одним з одних типів підмови, що властиві спеціальній комунікації в галузі науки і техніки [1: 63]. В. М. Лейчик стверджував: «Терміни фігурують як такі саме в лексиці мови для спеціальних цілей, а не в лексиці тієї чи іншої природної мови в цілому» [2: 9].

На мові для спеціальних цілей складаються термінологічні словники, термінологічні стандарти, опис терміносистем, технологічних процесів, конструкцій і т. і. Деякі учені вважають, що предмет загальної термінології – мова для спеціальних цілей. З точки зору функціональної лінгвістики – це функціональна мова, мова у спеціальній функції, під-

мова даної національної мови. Це моно функціональна мова на відміну від національної літературної мови, яка поліфункціональна.

Таким чином, галузева термінологічна лексика української лінгвістики, а саме лексикології – це автономна і відносно замкнена термінологія, що не позбавлена впливів загальноновживаної мови та термінології інших галузей. Лексикологія – це розділ мовознавства, що вивчає слово як основу мови і словниковий склад мови – лексику. Лексикологічні дослідження ведуться в аспекті теорії слова, у семантичному, соціолінгвістичному та інших аспектах.

Семантичні аспекти лексичних одиниць досліджуються в лексичній семантиці (семасіології): це природа лексичного значення слова, його типи, структурування; слово як назва і явище номінації; полісемія, її типи і шляхи формування; лексико-семантична система мови та її конкретні вияви, що реалізуються в групуванні слів за їхніми значеннями або формою, за парадигматичними відношеннями або синтагматичними зв'язками: синонімія, антонімія, паронімія, гіпонімія, омонімія, лексико-семантичні групи, лексико-семантичні поля, сполучуваність тощо.

Стилістичні аспекти вивчаються в плані, по-перше, диференціації національної мови на загальнонародну і не загальнонародну (наприклад, діалектизм, професіоналізм, жаргон, арго, сленг та ін.), а загальнонародної – на літературну мову і просторіччя; по-друге, диференціації літературної мови на функціональні стилі, по-третє, емоційно-експресивних та емоційно-оцінних характеристик слів і, по-четверте, художньо-естетичне використання різноманітних семантик та форм, особливостей слів (наприклад, терміни тропи чи фігури мови).

Лексика (грец. *lexikos* «словниковий») — це словниковий склад мови з фразеологією включно. За допомогою лексики ми членуємо навколишній та свій внутрішній світ на частини і кожній із них присвоюємо назву-замінник. Розділ науки про мову, який вивчає лексику в усьому її обсязі, називається лексикологією.

Усі слова мови становлять її лексику (словниковий склад). Лексикою називають також певну частину словникового складу мови: лексика абстрактна, лексика термінологічна, лексика побутова, лексика емоційна і т. д. Найбільше багатство кожного суспільства — його мова, а в мові — її словниковий склад. Лексичне багатство мови свідчить про рівень розвитку суспільства. В українській мові лише загальних назв (разом із термінами) кількасот тисяч. А якщо врахувати й те, що багато слів мають не одне, а кілька значень, то стане зрозумілим, наскільки неосяжна лексика високорозвиненої мови. «А мова — як море», — сказав письменник С. Пlachинда, маючи на увазі лексику.

Терміни-слова за ступенем походності терміни-слова поділяємо на дві групи: а) nepoxiдні: антонім, лексика, жаргон, контекст; б) поxiдні: афіксація, жаргонізми, паронимазія тощо.

Терміни-слова в українській лінгвістичній термінології мають певні особливості плану вираження порівняно зі словами загальноновживаної мови. Це стосується, наприклад, їхнього походження. У загальноновживаній мові спостерігається превалювання одиниць слов'янського походження, кількість же запозичених слів є меншою. Досліджуючи термінологію лінгвістичної галузі знання, ми звернули увагу на те, що тут частіше використовуються терміни іншомовного походження, що зумовлено кількома причинами: 1) запозиченням іншомовної назви разом із уведенням наукового поняття до української

лінгвістичної галузі; 2) зручністю позначення спеціального поняття в деяких випадках однозначним, точним, коротким іноземним терміном; 3) прагненням окремих учених до інтернаціоналізації певної галузі науки тощо. Наприклад: контекст, синонім, абревіація. Аналіз лексикографічних праць останнього десятиліття ХХ ст. – поч. ХХІ ст. свідчить, що до складу української лінгвістичної термінології уведено велику кількість іншомовних одиниць унаслідок стрімкого науково-технічного прогресу, розвитку галузевих терміносистем.

В українському мовознавстві спостерігається неоднозначне ставлення до термінологічних запозичень, хоча вчені загалом розуміють неминучість їх використання. І річ не лише в тому, що деякі чужомовні одиниці спеціальної лексики можуть бути коротшими, точнішими або вже мати в українській лінгвістичній термінології (лексикології) розгалужені словотвірні гнізда, але і в тому, що весь такий термінологічний фонд нерéalно замінити питомими відповідниками, не створивши при цьому інших великих проблем (полісемії, омонімії). Ми переконані, що в кожному окремому випадку під час запозичення терміна слід усебічно аналізувати ступінь його придатності для позначення наукового поняття, точності, деривативної здатності, а також визначати ступінь його необхідності для української лінгвістичної термінології.

Досить поширеними в українській лінгвістичній термінології є складні терміни, що, на нашу думку, спричиняється складністю поименованих понять (явищ, процесів): *загальноживвана, інтернаціоналізм, офіційно-діловий, розмовно-оповідне, семантико-стилістичні тощо.*

Своєрідністю досліджуваної термінології є також і те, що в ній широко вживаються абревіатури, які, коротко і здебільшого точно називаючи наукові поняття, сприяють лаконічності в науковому спілкуванні під час передавання спеціальної інформації: *ГЗ – граматичне значення, ЛЗ – лексичне значення, ПС – публіцистичний стиль.*

Терміни-слова слід розуміти як цілісні мовні одиниці, що належать до тієї чи іншої частини мови і мають певну граматичну оформленість. В українському мовознавстві дослідники визнають, що з повнозначних одиниць мови займенники (через свою невизначеність поза контекстом) та числівники не використовуються в ролі термінів, щоправда, числівники можуть бути словотвірними компонентами термінів або функціонувати у складі номенклатурних назв [3]. Окремі науковці до частин мови, які не можна вважати самостійними термінологічними одиницями, зараховують також прикметники, дієслова, прислівники, оскільки, наприклад, прикметники позначають не спеціальні поняття, а лише їхні ознаки, дієслова ж не застосовуються як терміни через неспроможність вираження родо-видових відношень, через обмеження словотвірчих можливостей тощо. Тому ці науковці, уважаючи, що прикметники, дієслова, прислівники не можуть бути самостійними термінами, твердять про використання цих частин мови під час творення складних і складених термінологічних одиниць [3]. Однак усе частіше в українському термінознавстві ставиться під сумнів неможливість інших повнозначних частин мови, окрім іменників, позначати наукові поняття. Досить багато сучасних дослідників, посилаючись на мовленнєву практику, наукові тексти, визнає термінологічність таких частин мови, як прикметники, дієслова (у тому числі й дієприкметники), прислівники, хоча й підкреслює, що ступінь їхнього термінування різний. Так, Н. Непийвода зауважує, що науковий виклад набуває іменного характеру за рахунок абстрактних термінів-іменників,

оскільки досить часто “семантику дії і властивості, яка в звичайній мові найчастіше передається за допомогою дієслів і прикметників, у науковому стилі передають абстрактні іменники” [4: 99]. Ці погляди українських мовознавців близькі до наукових положень, висловлюваних різними зарубіжними дослідниками термінів. Одні з них не визнають термінів, виражених повнозначними частинами мови, окрім іменників, субстантивованих прикметників, іменникових словосполучень, при цьому неспроможність прикметників і дієслів бути термінами аргументується несаможестійністю їхніх граматичних значень, “суфіксально-словотвірною бідністю дієслів” тощо. У зарубіжному мовознавстві сьогодні все частіше твердять про термінологічну спроможність інших повнозначних частин мови, окрім іменників. Отже, зарубіжні науковці слушно визнають термінологічно спроможними такі частини мови, як прикметники, дієслова, прислівники, якщо вони називають поняття певної дисципліни.

У сучасних тлумачних термінологічних словниках науково-технічної галузі, як правило, подано лише терміни-іменники та іменникові словосполучення, що, на наш погляд, свідчить про позицію авторів у питанні морфологічного вираження термінологічних одиниць. У перекладних же термінографічних працях як самостійні терміни подаються назви спеціальних понять, виражені іменниками, прикметниками, дієсловами (зокрема дієприкметниками). Причому наводяться всі спільнокореневі терміни, пов’язані одним термінологічним значенням, тобто всі, що належать до одного “словотворчого гнізда”. Видається слушною думка Ф. Циткіної про те, що термінами є прикметники, і дієслова, і прислівники, якщо вони входять до одного такого гнізда. В аналізованій українській лінгвістичній термінології (лексикології) нами виявлено велику кількість словотворчих гнізд. Наприклад, термін *синонім* має такі спільнокореневі слова: *синонімія*, *синоніміка*, *синонімічний ряд*.

Терміни-словосполучення, за нашими спостереженнями, безумовно превалюють у термінологічних словниках української мови 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст., що є свідченням понятійної складності її одиниць: *синтагматичні відношення*, *семантичне поле*, *територіальний діалект*, *функціональний стиль*, *абстрактне значення*, *пасивна лексика тощо*. Такі одиниці мають властивості як окремих термінів-слів (системність, наявність дефініції, тенденція до моносемічності в межах свого термінологічного поля), так і властивості словосполучення (структурне вираження – синтаксична конструкція). Українські вчені визнають, що не всі словосполучення, що вживаються в текстах наукового стилю, є термінами, а лише ті, які номінують одне поняття спеціальної галузі знання. Тому терміном-словосполученням вважаємо сполуку двох чи більше лексем, поєднаних за допомогою підрядного зв’язку, яка називає одне поняття лінгвістичної галузі та має дефініцію, що закріплюється у спеціальній літературі (зокрема в термінологічних тлумачних або енциклопедичних словниках). Більшість складених термінів лінгвістики переважно не має ідіоматичного характеру, їхня семантика здебільшого вмотивовується значенням компонентів: “Кожен член у структурі складеного найменування є показником характерних властивостей означуваного, тому в кожному з них реалізується частка цілісної смислової єдності, основою якої виступає семантика всіх членів сполуки” [5: 158].

Серед термінів-словосполучень української лінгвістичної термінології (лексикології) виділяємо такі самі типи, які існують і в загальнонавчальній мові: це словосполучення

з різними видами синтаксичного підрядного зв'язку між їхніми компонентами. Підкреслимо, що в досліджуваній галузі функціонують здебільшого іменникові складені терміни (за лексико-граматичною природою стрижневого слова), що пояснюється особливою роллю іменників у сфері спеціальної лексики. Для української лінгвістичної термінології типовими є безприйменникові і прийменникові синтаксичні конструкції, серед яких виокремлюємо двокомпонентні (*етнографічні діалектизми, засальномовні неологізми, науковий стиль*) й багатокомпонентні (*емоційно забарвлена лексика, позанормативний елемент літературної мови*).

Як свідчить аналіз, в українській лінгвістичній термінології (лексикології) преважують двокомпонентні терміни-словосполучення. Двокомпонентні складені терміни української лінгвістичної термінології створюються за такими термінотвірними моделями: 1) **прикм. (дієприкм.) + імен.** (іменник указує на родові поняття, прикметник або дієприкметник – на видові ознаки): *парадигматичні відношення, пасивна лексика*; 2) **імен. + імен.** (основне семантичне навантаження передає стрижневе слово, виражене іменником у називному відмінку): *найменування предметів, значення слова*. Серед цих моделей домінує перша модель, яка дає змогу передавати родо-видові відношення між науковими поняттями.

Двокомпонентні терміни-словосполучення є ґрунтом для утворення багатокомпонентних (три-, чотирикомпонентних та з більшою кількістю складових, що утворюються шляхом додавання до двокомпонентного ще одного компонента, який деталізує поняття) термінів-словосполучень, серед яких поширені трикомпонентні із такими структурами: 1) **прикм. + (прикм. + імен.)**: *стилістично індивідуальна професія*; 2) **імен. + (прикм. + імен.)**: *здатність мовних компонентів*; 3) **(прикм. + імен.) + імен.**: *значеннева одиниця мови*. Термінологічність цих та інших багатокомпонентних термінів-словосполучень підтверджує наявність дефініцій у термінографічних працях.

Ми вважаємо, що термін займає певне місце в термінології і на підставі класифікаційних зв'язків, і на підставі своїх мовних властивостей. Для української лінгвістичної термінології (лексикології), як і для термінологій інших мов, властивий вищий ступінь системної організації порівняно із системою загальноновживаної лексики, який зумовлюється двома причинами: а) наявністю логічних зв'язків між науковими поняттями, що встановлюють класифікаційну ієрархію останніх; б) регулярним і регульовальним утручанням філологів і фахівців відповідних галузей в організацію складових її терміносистем. Системність української лінгвістичної термінології (лексикології) виявляється й у плані змісту, й у плані вираження, однак насамперед – у плані змісту термінів, що можна простежити на прикладі існування гіперо-гіпонімічних зв'язків між термінами (безліч можливих прикметників до іменника).

Отже, українська лінгвістична термінологія (лексикології) – це відносно замкнена термінологія, що постійно еволюціонує й розширюється. Здійснюючи системний аналіз термінів з лінгвістичного погляду, нам видається найважливішим виявити зв'язки між елементами української лінгвістичної термінології (лексикології) й розкрити її структуру, що дасть змогу глибоко і всебічно проаналізувати самі терміни лінгвістичної галузі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панько Т.І. Українське термінознавство: Підручник. /Т.І. Панько, Кочан І.М., Мацюк Г.П.– Львів: Світ, 1994. – 216 с.
2. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, методы, структура. /В. М. Лейчик. – М.: КомКнига, 2006. – 256 с.
3. Коваль А.П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: Структура наукового тексту. /А.П. Коваль. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 306 с.
4. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М.: Высшая школа, 1988. – 168 с.
5. Плаксієй О.В. Структура та семантика двокомпонентних ловосполучень економічної терміносистеми // Вісник Харківського університету. – Серія Філологія. – 2000. – № 473: Праці молодих учених філологічного факультету. – С. 155-159.

УДК 811.11-112:81'367

Жизневская О.Н.
(Минск, Беларусь)

СТЕРЕОТИП РОДИТЕЛЬСКИХ ОТНОШЕНИЙ В ПОСЛОВИЧНОЙ КАРТИНЕ МИРА БЕЛОРУСОВ

На матеріалі паремій виявляються найбільш значущі фасети, що складають профіль стереотипу батьківських стосунків у картині світу прислів'їв. Описуються культурно-мовні образи матері, батька, дитини. Відзначається роль традиційних уявлень про родину, що їх відбито у прислів'ях, у вивченні і осмисленні змін в інституті сучасної білоруської родини.

Ключові слова: картина світу прислів'їв, стереотип (культурно-мовний образ), профіль стереотипу, стереотип батьківських стосунків.

На материале паремий выявляются наиболее значимые фасеты, составляющие профиль стереотипа родительских отношений в пословичной картине мира. Описываются культурно-языковые образы матери, отца, ребёнка. Отмечается роль традиционных представлений о семье, отражённых в пословицах, в изучении и осмыслении преобразований в институте современной белорусской семьи.

Ключевые слова: пословичная картина мира, стереотип (культурно-языковой образ), профиль стереотипа, стереотип родительских отношений.

In the article proverbs help to elicit the most significant facets composing a profile of parent-child relationship stereotype in proverb-based worldview. The article describes cultural and language images of mother, father, and child. It emphasizes the role of traditional view of

© Жизневская О.Н., 2012